

דף שבועי

בס"ד

פרשת יתרו, תשפ"ו, מספר 1655

כיבוד הורים כמצווה שבין אדם למקום

יעקב אלטמן

הכתוב הכבוד, שהוא נלמד מן הכבוד הנאמר למעלה באב הראשון יתברך; שיודה בו שהוא אביו, ולא יכפור בו לאמר על אדם אחר שהוא אביו... וכבר אמרו (קידושין ל ע"ב) שהוקש כבודו לכבוד המקום.

עלינו לכבד אב ואם מפני שהם משתתפים עם הבורא ביצירת הוולד והבאתו לעולם. הבורא הוא אבינו הראשון, ואבינו הביולוגי הוא אבינו האחרון. הרמב"ן ממשיך ומפרט את הדומה בין חובות האדם לא-לוהיו לחובות האדם להוריו.

*

כיבוד הורים ומוראם, האם כל כולו הוא עניין שבין האדם למקום? השכל הבריא והנפש העדינה ממאנים לקבל זאת. אך אם מצוות כיבוד הורים היא אכן חובה אנושית שכלית שגם הרמב"ן מצדד בה, מדוע ממוקם הדיבר החמישי בלוח הימני?

תמיהה מקבילה עולה בהקשר של הדיבר "לא תרצח", הממוקם במחצית השנייה של עשרת הדיברות. הלא בוודאי שההיבט שבין אדם לחברו אינו מכיל את כל עומקו של האיסור, שכן מצינו במכילתא דרבי ישמעאל (יתרו - מסכתא דבחדש פרשה ח):

כיצד נתנו עשרת הדברות: ה על לוח זה ו-ה על לוח זה. כתיב אנכי ה' א-להיך וכנגדו לא תרצח, מגיד הכתוב שכל מי ששופך דם, מעלה עליו הכתוב כאלו ממעט בדמות המלך; משל למלך בשר ודם שנכנס למדינה והעמיד לו איקונות ועשה לו צלמים... לאחר זמן כפו לו איקונותיו שברו לו צלמיו.... ומיעטו בדמות המלך, שנאמר: "שופך דם האדם באדם דמו ישפך כי בצלם א-להים עשה את האדם" (בר' ט:ו).

רציחה היא אפוא פשע שבין אדם למקום. רמב"ן (שמ' כ:ג) מתנסח כך:

ולכבד האבות בעבור שהם משתתפים ביצירה, אם כן השמר פן תחבל מעשה ידי ותשפוך דם אדם אשר בראתי לכבודי ולהודות לי בכל אלה.

כָּבֵד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמְךָ לְמַעַן יֵאָרְכוֹן יְמֶיךָ עַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר ה' אֱ-לֹהֶיךָ נָתַן לָךְ (שמ' כ:יב).
כָּבֵד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמְךָ כְּאֲשֶׁר צֻוֶּה ה' אֱ-לֹהֶיךָ לְמַעַן יֵאָרְכוֹן יְמֶיךָ וְלִמְעַן יִיטֵב לָךְ עַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר ה' אֱ-לֹהֶיךָ נָתַן לָךְ (דב' ה:טז).

שני האגפים של עשרת הדיברות הם מן המפורסמות (מכילתא, להלן). באשר לקריטריון החלוקה כתב הרמב"ן: "והנה עשרת הדברות, חמישה בכבוד הבורא וחמישה לטובת האדם" (בפירושו לשמ' כ:יב-יג). שם ה' נזכר בתורה בחמשת הדיברות הראשונים ולא בחמשת האחרונים. וכך כתב רבי יעקב בעל הטורים בפירושו על אתר:

דברות הראשונות שמזכיר בהם השם שהם צרכי השם (מצוות שבין אדם למקום), ובחמישה אחרונים שהם בין אדם לחברו, אינו מזכיר.

ואומנם כך נראים הדברים בקריאה פשוטה; מצוות האמונה: לא יהיה לך, לא תעשה פסל, לא לשאת שם ה' לשווא וקידוש השבת לחיזוק האמונה בבריאת העולם הם עניינים שבין אדם למקום. ולמולם: לא תרצח, לא תנאף, לא תגנוב, לא להעיד עדות שקר ולא לחמוד הם במישור שבין אדם לזולתו.

חלוקה ברורה והרמונית זו אינה כה חלקה; ישנם מספר חריגים המאיימים להפר את הסימטריה. המאמץ הפרשני לשמר ולאשר את הסימטריה הוליד ניצוצי רעיונות שלהם נייחד מאמר זה, ובסופו יתברר עד כמה מדוקדקת ומחכימה היא החלוקה.

הרמב"ן כתב (על שמ' כ:יב):

"כָּבֵד אֶת אָבִיךָ" – הנה השלים כל מה שאנו חייבין בדברי הבורא בעצמו ובכבודו, וחזר לצוות אותנו בענייני הנבראים, והתחיל מן האב שהוא לתולדותיו כעניין בורא משתתף ביצירה, כי השם אבינו הראשון, והמוליד – אבינו האחרון. ולכך אמר במשנה תורה (דב' ה:טז) 'כאשר צויתך בכבודי כן אנכי מצוך בכבוד המשתתף עמי ביצירתך'. ולא פירש

* ד"ר יעקב אלטמן, גבעת שמואל.

המעצבת את האמונה בבריאת העולם וביציאתנו ממצרים בעזרת צור ישראל, הן לעומקו של דבר עמודי האמונה בערכם ובִּיקְרָתָם של החיים. המילים: "פֶּקֶד עֲוֹן אָבֹת עַל בְּנֵים עַל שְׁלֹשִׁים וְעַל רִבְעִים לְשָׁנָאִי. וְעָשָׂה חֶסֶד לְאֲלֹפִים לְאַהֲבִי וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתַי" (שם' כ:ד-ה) מציינות לאמונה בהשגחה ובגמול הולם למעשים הנאים מכאן ולבלתי נאים משם. המשים ארבעה דיברות הללו אל ליבו יאהב את קיומו עלי חלד, מכוח אמונתו בטוב ובצדק הא-לוהי ובחוכמה הא-לוהית העוטפת את האדם ברחמה לאחר הגיחו מרחם אימו ועד שובו לבית עולמו. יתרה מזאת, עצם המושג 'חשיבות הקיום', יונק ממציותיו הבלתי מותנית של א-לוהים, מציאות הכרחית ולא מציאות קונטינגנטית (= אפשרית), בשונה מהעולם הנברא שישותו במהותה אינה ישות הכרחית אלא אפשרית. הדברים הללו לענ"ד הם התמצית הרעיונית הגלומה בקביעה שציווי התורה לכבד את הורינו הוא בעיקרו ציווי **שבין אדם למקום**, על הדרך שביאר הרמב"ן.

בכך נעוצה גם ההבחנה הנידונה בספרות ההלכה, בין כיבוד הורים במשמע להטיב עימם בכל מה שאדם נזקק לו, כבריאות, מזון ומדור, לבין כיבודם במשמעות ביטוי הערכה. מכלול הציווי לכיבוד הורינו ולירא מהם הוא בעיקרו אות הערכה להם על שהעניקו לנו את עצם הקיום, ולא רק הכרת טובה בגין הטוב החומרי והנפשי שהשפיעו עלינו לאורך ימים ועל טרחתם כי רבה. הכרת הטוב הזו מחויבת כלפי כל מיטיב, כגון יתום שגודל ע"י הורים מאמצים, ואינה מעניינה של הדיבר החמישי (חת"ס סופר או"ח סימן קסד).

ומכאן להבנת סמיכות הדיברות האמצעיים זה לזה. לו שללנו בסגנון האתאיסטי את יסוד הקיום האנושי, כי אז בטלה ההצדקה לצו "לא תרצח". הדיבר "לא תרצח" נחקק בסמוך למצוות כיבוד הורים, מפני שחיוב החיים מכריח הגיונית וגורר אמוציונאלית את איסור הרציחה.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
 עורכת לשון: רחל הכהן שיף

אם כן, כיצד יבואר לשיטת הרמב"ן מיקומו של איסור הרציחה בלוח השמאלי המיוחד לעבירות שבין אדם לחברו?

מתבקש להסביר זאת באופן הבא. שני הדיברות, החמישי והשישי, הם ציוויים, הן בין אדם למקום הן בין אדם לחברו. דהיינו, ארבעה דיברות ראשונים הנם בין אדם למקום וארבעה אחרונים הם במישור שבין אדם לחברו. והדיבר החמישי והשישי, השרויים בתוך, כוללים את שני המישורים.

אולם יש להוסיף ולדייק; הרמב"ן שצוטט לעיל מבהיר אומנם כי ציווי כיבוד הורים עניינו במישור שבין אדם לבוראו, אולם פירוש הרמב"ן אינו בסגנון אקדמי דווקא, אלא בסגנון חינוכי. רצונו בזה **שעיקר עניינה של מצווה זו הוא בין האדם למקום**, ובנוסף לה קיים טעם משני ביחס, והוא במישור שבין אדם לזולתו. כיוצא בו איסור רציחה; עיקרו במישור שבין אדם לחברו, אך נלווה אליו טעם נוסף והוא, תפיסת מעשה הרציחה כפגיעה בצלם א-לוהים.

ביאור זה הולם לשכל הישר ולנפש הטובה. שכן בקרב בני אדם, נחשב כיבוד הורים כמעלה משובחת ואפילו לחובה אנושית גדולה או קטנה, שלא כאיסור רציחה אשר נתפס בחברה האנושית כמעשה מזעזע והפרה חריפה ביותר של חובה מוסרית מינימלית הטבועה באדם. משום כך, עיקרו של הצו לכיבוד אב ואם נטוע במישור שבין אדם למקום, ואיסור רציחה, אשר גנותו מפורסמת ומקובעת בחברה האנושית, 'מותיר' לממד שבין אדם למקום תפקיד משני.

על פי זה מובן, מדוע בכל אחת מחמשת הדיברות הראשונים נזכר שם ה', ובחמשת האחרונים אינו נזכר. בדיבר החמישי נזכר שם שמיים, מפני שעיקרו הוא הממד שבין אדם לבוראו, ואילו איסור רציחה, שעיקרו בצד שבין אדם לחברו, שם שמיים אינו נזכר בו, וחזרה הסימטריה להתרווח.

נוכל לזהות רובד פנימי בסוגייתנו. הדיבר החמישי, לכבד אבותינו ואימותינו, הוא צו מושכל בכפוף לתפיסה ולהרגשה שחיי אדם ועצם קיומו הינם מתנה טובה ונעלה, ולפיכך עלינו לתת כבוד למי שהביאנו לחיי העולם הזה. זאת בניגוד לגישה האתאיסטית, או אתאיסטית למחצה, המולידה באדם חוויה כאובה, חוויית חיים שבדיעבד, מפני שבמאורעות ימינו ושנותינו שזורים סבל ותסכול ניכר, בצד הנאות, סיפוקים ותקוות נעימות. ומשך, טוב לו לאדם שלא ייצא כלל לאוויר העולם ולא ירגיש חסר מאומה, כאומר לחיים: לא מדובשכם ולא מעוקצכם.

ארבעת הדיברות הפותחים: אמונה בבורא, לא יהיה לך, שלא להישבע לשווא ולשמור את השבת,